

Tekstovi i kolaži nastali su u okviru radionica:
Istorija vredna pamćenja i
Veoma korisno znanje

Mentor istorijske radionice: Vukašin Zorić.

Autorke tekstova: Branka Bliznac i Tijana Jurišić.

Mentorka likovne radionice;
Darinka Pop-Mitić.

Autorke kolaža: Anamarija Marinković,
Darinka Pop-Mitić.

Priprema:
Darinka Pop-Mitić.

Beograd: 2023.

**Antifašistička borba i borba za
rodnu ravnopravnost:
Partizanke u Narodnooslobodilačkoj borbi,
1941-1945.**

Početak XX veka položaj žene podrazumevao je, naročito u pretežno patrijarhalnim društvima, podređenost u odnosu na muškarca. Ova podređenost žene je karakterisala kako javni život i zaposlenje, tako i privatni život, u porodici i domu. Žene sa sela, u različitim etno-kulturološkim kontekstima, ali svakako svuda na Balkanu, u najvećem broju su ostajale nepismene. Uskraćivane su im mnoge mogućnosti u raznim sferama života: od političke, preko socijalno-ekonomske, do sfere kulture i obrazovanja.

U takvim prilikama, promena koja će se u položaju žene dogoditi u okviru Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) od 1941. godine bila je u istinskom smislu revolucionarna. Učešće nije bilo samo u okviru tradicionalnih uloga žena – bolničarke, rad u pozadini fronta i slično – već je reč o ženama koje su kao borkinje bile raspoređene u vojne jedinice. Mnoge od njih su zauzimale komandne položaje.

Jedan od najvažnijih puteva emancipacije žena bilo je njihovo učešće u ratu. Učešće nije bilo samo u okviru tradicionalnih uloga žena – bolničarke, rad u pozadini fronta i slično – već je reč o ženama koje su kao borkinje bile raspoređene u vojne jedinice. Neke od njih su zauzimale komandne položaje. Kroz NOP je prošlo oko 100.000 žena, od kojih je 25.000 izgubilo život i oko 40.000 bilo ranjeno. Srazmerno, najviše žena bilo je u omladinskoj strukturi NOP. Među 1322 proglašena narodna heroja Jugoslavije bila je i 91 žena.

Pošto je problem položaja žene bio prepoznat kao posebno važno pitanje, već je tokom rata formirana organizacija koja je najzaslužnija za žensku emancipaciju u periodu Drugog svetkog rata, kao i posle njega: Antifašistički front žena (AFŽ). Ova organizacija je osnovana krajem 1942. godine, najpre sa zadatkom da obezbeđuje pomoć za front. AFŽ je bio okvir kroz koji je položaj žene u društvu trebalo ubrzano poboljšati. Cilj je bio brže postizanje što potpunije ravnopravnosti muškaraca i žena.

U ovoj publikaciji osvetličemo nekoliko biografija partizanki koje su, boreći se protiv okupatora, doprinosile svim onim ciljevima Narodnooslobodilačkog pokreta koji su se ticali ideala ravnopravnosti: nacionalne, socijalne, ekonomske, kulturne, a svakako i rodne. Predstavićemo biografije nekoliko istaknutih partizanki koje su pripadale različitim etničkim, kulturnim, socijalno-ekonomskim kontekstima, koje je ujedinjavala borba za socijalizam i ravnopravnost. Može se reći da je zahvaljujući upravo partizankama i njihovoj borbenoj ulozi u ratu ideja ravnopravnosti žena i muškaraca lakše nalazila put do svesti ljudi.

JOVANKA BROZ
(Pećane, 1924 - Beograd, 2013)

Jovanka Budisavljević je rođena 7. decembra 1924. godine u Lici, Hrvatska. Sa 17 godina primljena je u Savez komunističke omladine Jugoslavije, a od 1942, aktivno učestvuje u partizanskom pokretu, najpre u borbenom sastavu, a zatim u sanitetskom odeljenju Šeste ličke partizanske udarne divizije. Ratni put ove jedinice bio je jedan od najtežih u antifašističkom ratu jugoslovenske partizanske vojske. Tokom rata, Jovanka je bila učesnica borbi u neprijateljskim ofanzivama operacije Vajs 1 i desanta na Drvar, bila je dva puta ranjavana i preležala je tifus. Njena porodica stradala je pod italijanskim i ustaškim formacijama. Neposredno posle rata dodeljena su joj dva ordena za hrabrost, bila je nosilac Partizanske spomenice 1941, a iz rata je izašla sa činom majora.

Uzimajući u obzir njeno socijalno poreklo i skučenosti materijalnog života i kulture siromašnog ličkog sela gde je rođena, fascinira širina emancipacije i aktivnog društvenog angažmana kroz koji je prošla Jovanka Budisavljević. Na neki način, ona svojom biografijom simbolizuje snažne procese društvene afirmacije stanovništva koje je antifašistički rat i period socijalističke revolucije izvukao iz zaostalosti jugoslovenskih pasivnih krajeva.

U kontekstu rodne ravnopravnosti trebalo bi naglasiti da je ona bila prva žena koja je u Šestoj ličkoj diviziji primljena u Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ). Takođe, u kontekstu pravne i suštinske obespravljenosti žena u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, činjenica da je Jovanka tokom rata stekla status oficira jugoslovenske vojske uz visoki vojni čin i odlikovanja, deluje gotovo nestvarno.

Posleratnu biografiju Jovanke Budisavljević obeležio je brak sa vođom revolucije, države i socijalističkog pokreta u Jugoslaviji, Josipom Brozom Titom. Tito i Jovanka su kao supružnici personifikovali prestiž i uticaj jugoslovenskog modela socijalizma u zemlji i u međunarodnim krugovima. Ova još viša ravan društvene promocije, međutim, nije prošla bez kontroverzi i izvesnog raskoraka između Jovankinih realnih mogućnosti i obrazovanja i zahteva koji je njena nova uloga iziskivala.

NEDELJKA NEDA BOŽINOVIĆ
(Topolo kod Dubrovnika,
1917 - Beograd, 2001)

Rođena u selu Topolo kod Dubrovnika, Neda Božinović se 1935. godine seli u Beograd i upisuje Pravni fakultet. Tokom studentskih dana bila je aktivna u studentskim udruženjima, kao i u Zadružnoj omladini Jugoslavije. Četiri godine nakon dolaska u Beograd postaje članica tada zabranjene, Komunističke partije Jugoslavije, a zalaganje za socijalističke ideje o uređenju društva obeležiće njen život. Ubrzo nakon stupanja u KPJ i izbivanja Drugog svetskog rata, Neda zauzima važne pozicije, kako u Partiji tako i „na terenu“. Bila je aktivna u radu AFŽ (Antifašističkog fronta žena), na polju dečije zaštite i poboljšanja položaja žene. Godine 1941, odlazi u Crnu Goru, gde je bila zadužena za rad sa ženama u Nikšiću, bila je zamenica komesara III Nikšićkog bataljona i vodila politički rad Pete kozaračke, te Treće krajiške brigade i Prve proleterske divizije. Od 1945. godine Neda je imala važne političke funkcije. Između ostalog, bila je pomoćnica predsednika Komisije državne kontrole FNRJ, pomoćnica ministra rada FNRJ, poslanica Saveznog veća Savezne skupštine, a 1963. je postala sudinica Ustavnog suda. Uz sve ostalo, Neda Božinović je bila i aktivna feministkinja koja je prva uradila temeljno istraživanje položaja žena u Srbiji (u periodu od XIX do XX veka) – oličeno u monografiji „Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku“.

U ovoj knjizi Neda se bavila razvojnim putem borbe za rodnu ravnopravnost, čiji su vesnici bili studentkinje i studenti, socijalistkinje i socijalisti koji su se obrazovali u inostranstvu. Neda je u knjizi takođe pisala o školovanju devojčica tokom istorije, o nastanku prvih ženskih i feminističkih grupa, o ulozi partizanki u Drugom svetskom ratu, radu AFŽ; Božinović je naročito kritikovala gašenje ove progresivne ženske organizacije. Značaj i vrednost ove Nedine knjige je višestruka, pre svega na polju rodni studija u Srbiji.

Za učešće u ratu i za doprinos socijalističkom razvoju odlikovana je Partizanskom spomenicom 1941, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem, a iz rata je izašla kao rezervni major Jugoslovenske narodne armije (JNA). S početkom krize u jugoslovenskoj federaciji i raspada Jugoslavije devedesetih godina, Neda, koja je tada imala više od 70 godina aktivno se uključuje u rad nekoliko pacifističkih, antiratnih i feminističkih organizacija.

IBE ŠERIFA PALIKUĆA
(Debar, 1927 - Štitovo, 1944)

Biografija Ibe Palikuća je značajna zbog toga što ukazuje na emancipatorske procese koji su u okviru partizanskog pokreta zahvatili sve slojeve jugoslovenskog stanovništva. Ibe je, naime, rođena u Debru, u albanskoj porodici muslimanskog hodže. U vreme aprilskog rata imala je samo 14 godina, a član KPJ postaje 1943, kada joj je bilo tek 16 godina. Nakon kapitulacije Italije uključuje se u organizaciju partizanskih organa vlasti u Debru, da bi veoma brzo postala jedna od najuticajnijih članova te vlasti. U gradu ostaje kao ilegalka i posle povlačenja partizanskih jedinica.

Činjenica da je kao ćerka muslimanskog hodže bila u kontaktu sa mnogim viđenim ljudima svoje sredine postać veoma važna za obavljanje partijskih zadataka. U avgustu 1944. godine postala je zamenica komadanta Šeste brigade Narodnooslobodilačke vojske Albanije. U borbama je pokazala veliku hrabrost, ali su je 22. septembra 1944, ranili pripadnici balističkog pokreta, u bici kod Stitova. Od zadobijenih rana umrla je posle dva dana. Status narodnog heroja Jugoslavije dodeljen joj je 1953. godine.

SILVIRA TOMAZINI
(Trst, 1913 – Kosovska Mitrovica, 1942)

Među učesnicima Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji veliku pažnju privlače one koje su poreklom pripadale narodima koji su okupirali zemlju. To je bio upravo slučaj sa Silvirom Tomazini čiji je otac bio Italijan, a koja se tokom Drugog svetskog rata aktivno uključila u borbu protiv fašističke Italije. Tomazini je rođena 1913. godine u Trstu, a posle završetka Prvog svetskog rata, njena porodica se preselila u Maribor, gde je završila osnovnu školu i gimnaziju. Za vreme studija na Filološkom fakultetu u Ljubljani prišla je studentskom revolucionarnom pokretu i postala član Saveza komunističke omladine Jugoslavije, a potom i Komunističke partije Jugoslavije.

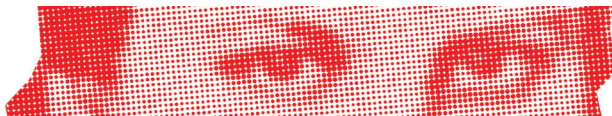
Prvo zaposlenje nalazi dve godine nakon završenih studija, u Kosovskoj Mitrovici gde je bila postavljena za profesorku nemačkog jezika u tamošnjoj gimnaziji. Njen boravak u Mitrovici uključio je i značajan društveni angažman, naročito u organizovanju pomoći siromašnoj deci. Sve vreme je održavala veze sa KPJ tako da je posle okupacije Jugoslavije učestvovala u organizovanju partizanskog pokreta na Kosovu. Kao sekretar partijske organizacije u gradu organizovala je regrutovanje boraca Kopaoničkog partizanskog odreda i štampanje i distribuciju propagandnog materijala.

Bila je član Narodnooslobodilačkog odbora i predsednik odbora Antifašističkog fronta žena u Kosovskoj Mitrovici.

Njena aktivnost nije prošla neopaženo ni okupatoru. Nemačke vlasti je hapse u maju 1942, a u njenom dosijeu Gestapoa, između ostalog, stajalo je i sledeće: „Tomazini Silvira, bivša jugoslovenska državljanka, rođena 2. decembra 1913. godine u Trstu, sa stanom u Kosovskoj Mitrovici, Slovenka... rukovodilac komunističke organizacije žena... Ona je kazala svojim drugaricama da svu krivicu prebace na nju, jer ona ni u kom slučaju neće ništa odati. Budući da je se time sama označila kao nepopravljiva komunistkinja, i da je i dalje ostala na liniji KPJ, ona se mora smatrati za naročito opasnu osobu“.

Pogubljena je u avgustu 1942, nakon neuspešnog pokušaja bekstva. Ukazom predsednika Federativne Narodne Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita, 27. novembra 1953. godine, proglašena je za narodnog heroja.

ELPIDA KARAMANDI – BISERA
(Florina, 1920 – Bitolj, 1942)

Elpida Karamandi je jedna od poznatijih partizanki poreklom iz Grčke, ali je od detinjstva živela i školovala se u Jugoslaviji. Tu se i borila protiv fašizma i u toj borbi dala svoj život.

Rođenja je u Florini, ali se sticajem životnih okolnosti sa majkom seli u Bitolj. Kao gimnazijalka je održavala bliske veze sa bitoljskom komunističkom omladinom. Iako u školskim danima nije formalno pripadala revolucionarnoj organizaciji, bila je jedna od najaktivnijih u njenom delovanju među omladinom. Bila je, kao gimnazijalka, veoma angažovana u kulturno-obrazovnim aktivnostima, poput literarne sekcije i omladinskih druženja. Ostala je u najlepšim sećanjima savremenika, koja su ušla i u knjigu Elpida Karamandi Bisera iz 1988. godine.

Članica Saveza komunističke omladine formalno je postala tokom studija filozofije u Beogradu, 1939. godine. Bio je to uobičajeni put za veliki broj pripadnika omladine koji su bili skloni revolucionarnom delovanju, protiv kapitalizma, buržoaskog društva, fašizma. Tu postaje aktivna, naročito u pridobijanju novih članica. Pratio ju je glas elokventne i sugestivne osobe, koja je lako dopirala do srca i uma onih koji su je slušali.

Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, vraća se u Bitolj gde aktivno učestvuje u akcijama podizanja ustanka. U junu 1941, postala je članica KPJ. To je značilo veliko priznanje za dotadašnji rad (za prijem u partiju nije bila dovoljna samo želja da se pristupi), ali i velika očekivanja od buduće aktivnosti u ostvarivanju ciljeva komunista. Pošto je Elpida postala sumnjiva bugarskoj policiji, nedugo nakon toga je uhapšena. Puštena je posle izdržanog mučenja, tokom kojeg ništa nije odala neprijateljima.

Pošto je već bila sumnjiva policiji, u aprilu 1942, priključila se Bitoljskom partizanskom odred „Pelister“. Od partizanki, uz nju je tu bila još i Mara Josifovska. Ubrzo potom, tokom jedne ratne akcije, njen odred su opkolile bugarska vojska i policija. Elpida je bila ranjena i zarobljena. Okupatorski vojnici provezli su ranjenike iz bitke kroz bitoljska sela, kao svojevrsnu opomenu stanovništvu. Posle mučenja koje je usledilo, podlegla je ranama. Imala je 22 godine.

Povodom obeležavanja desetogodišnjice anti-fašističkog ustanka proglašena je za narodnog heroja.

Jedna osnovna škola u Bitolju nosi ime Elpide Karamandi, a dan pogibije ove heroine obeležava se kao dan škole. Pored naziva ulica, uspomena na ovu borkinju protiv fašizma nalazi se i u popularnoj makedonskoj pesmi:

“Tamo, le majko, blizu Bitola”.

MITRA MITROVIĆ
(Užička Požega, 1912 - Beograd, 2001)

Mitra Mitrović rođena je 1912. godine u Užičkoj Požegi, gde je završila osnovno i srednje obrazovanje. Zahvaljujući uspesima u obrazovanju dobila je stipendiju koja je mladoj Mitri omogućila da dođe na studije na Filološki fakultet u Beograd. Tu se uključila u omladinski revolucionarni pokret, postavši članica SKOJ, 1931. godine. U KPJ primljena je 1933. godine. Pored toga, pridružila se Ženskom pokretu, i, zajedno sa svojim drugaricama, postala jedna od osnivačica lista Žena danas, koji je promovisao pacifističke, antifašističke i emancipatorske ideje.

Na skupštini Ženskog pokreta, 1937. godine, ona je rekla sledeće: „Ženska omladina svesna je da će u budućem ratu, kao i u prošlom od njegovih strahota pored verenika, brata, oca i druga stradati i ona, njeni sinovi, njena buduća porodica, njena buduća deca, njena majka. Ali, ona mora postati svesna da jedan budući rat više ne zahteva od nje samo dobrovoljno služenje u Crvenom krstu... već da ona mora aktivno da učestvuje u njegovom sprečavanju. Zato, vaspitanje za odlučnu borbu protiv rata spada u naše ciljeve vaspitanja ženske omladine za odbranu i zado-bivanje njenih prava.

A od tih prava jedno od najsvetijih i najvažnijih je odbrana prava na život, odlučni protest protiv raspolaganja našim mladim životima. Naše učešće na mirovnim konferencijama i kongresima protiv rata jedan je od prvih znakova našeg aktiviziranja na terenu borbe za pravedniji i srećniji život čitave omladine. Mi smo na bazi feminističkog principa za ravnopravnost žene – protiv ideologije fašizma, koja u sebi nosi smrtonosno oružje protiv žena“.

Mitra je rat dočekala kao partijska funkcionerka u Beogradu. Njeno ratno iskustvo obeleženo je teškim trenucima koje je opisala u svojim memoarima nazvanim Ratno putovanje. Tu ona opisuje kako je bila zatvorena u Banjičkom logoru 1941, te kako je iz njega pobjegla, nakon čega je u Narodnooslobodilačkom pokretu obavljala različite funkcije i učestvovala u radu Antifašističkog fronta žena. Takođe je bila aktivna u obnovljenom partijskom listu Borba. U Ratnom putovanju, Mitra Mitrović sa posebnom pažnjom opisuje i svoje drugarice, saborkinje, žene koje je srećala tokom rata, a čija hrabrost ju je, kako sama navodi, posebno inspirisala. O Crnogorkama i njihovom političkom angažmanu je rekla sledeće: „A, to su one i meni, u našem radu, prokrčile put u Crnu Goru - mušku stopu. Zato i ja tako slobodno govorim na seoskim konferencijama o vojno-političkoj situaciji,

i pred starcima i koštunjavim ženama u crno odevenim. Oni se takmiče već i u tome, u čijem selu ima više žena u odboru...”

Učestvovala je u svim važnijim dešavanjima u istoriji NOP, uključujući i zasedanja AVNOJ, 1942. i 1943. godine. Bila je među prvim partizanskim borcima koji su se 1944. godine prebacili u Srbiju, učestvujući u njenom oslobađanju. Posle rata bila je prva žena koja se našla na ministarskoj funkciji, u resoru prosvete. Zbog kritičkog odnosa prema politici partije od početka pedesetih godine više nije bila politički aktivna, ali je njeno ime ostalo zauvek zabeleženo velikim slovima u istoriji radničkog i ženskog pokreta u Srbiji.

Zaključak

Masovno pristupanje žena partizanskom pokretu tokom Drugog svetskog rata stvorilo je preduslove za doslednu primenu principa rodne ravnopravnosti i emancipacije žena na jugoslovenskom prostoru. Jugoslovenske žene, ne samo što su bile aktivne učesnice partizanskog pokreta, već su mnoge od njih svojim heroizmom zaslužile visoka odlikovanja i vojne činove koji su ranije bili rezervisani samo za muškarce. Sve su ovo bili fascinantni iskoraci u pravcu društvene, klasne i rodne samosvesti, u tim razmerama gotovo nezamislivim u uslovima društva međuratne Kraljevine SHS/Jugoslavije.

Bilo da su Narodnooslobodilačkom pokretu pristupale iz pasivnih krajeva jugoslovenskog agrarnog sveta, ili iz gradskih i građanskih sredina njihovo učešće u partizanskim jedinicama je na vidljiv i suštinski način oživotvoravalo princip jednakosti žena u jugoslovenskom društvu. Naime, autohtoni partizanski pokret i kasnije specifični model socijalističkog društva koji je iz ovog pokreta proizašao, nisu o rodnoj emancipaciji govorili samo deklarativno, već su žene neposredno i faktički bile deo tog pokreta i društvenih promena koje je inicirao.

Program ostvarivanja emancipacije i jednakosti u socijalističkom društvu je na taj način, pored socijalne, klasne i nacionalne imao i rodnu dimenziju i kontekst. U današnje vreme, kada je otvoreno pitanje rodne ravnopravnosti LGBT zajednice, jugoslovenski model socijalističke emancipacije žena može da posluži kao afirmativan primer emancipacije. Podsećanje na pozitivne modele modernizacije i ostvarivanja jednakosti u vreme socijalističke Jugoslavije od značaja je i zbog opšteg revizionističkog trenda omalovažavanja ovog perioda naše istorije.

Literatura:

Панде Ташкоски , уредник: Народни херои од
Македонија, Наша книга, Скопје: 1973.

Ivana, Pantelić: Uspon i pad „prve drugarice“
Jugoslavije - Jovanka Broz i srpska javnost
1952-2013. Beograd: Službeni glasnik, 2018.

Stojaković, Gordana, priređivač: Neda, jedna
biografija. Novi Sad: Futura publikacije, 2007.

Mitra, Mitrović: Ratno putovanje, Beograd: Prosveta,
1966.

Bijelić, Krste: Heroine Jugoslavije.
Zagreb: Spektar.

Rada Vujačić: Žene Srbije u Narodnooslobodilačkoj
borbi: Beograd: Prosveta/Nolit, 1975.

Helsinki odbor za
ljudska prava u Srbiji

